

СУДОВА КОНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ (ОКРЕМІ АСПЕКТИ)

Летнянчин Любомир Іванович

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного права України
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
e-mail: constlaw@ukr.net

Ключові слова: судова конституціоналізація, громадянське суспільство, свобода об'єднання, принцип невтручання.

Судова конституційна реформа 2016 р. запровадила цілу низку новел, які за умови якісного законодавчого забезпечення та політичної волі в довгостроковій перспективі здатні забезпечити позитивний результат. Реформа, зокрема, виокремлює Конституційний Суд України як самостійну та відмінну від судів інституцію, Верховний Суд отримує статус найвищого органу в системі судоустрою України, а індивідуальна конституційна скарга покликана покращити доступ особи до конституційного правосуддя. Визначення місця Конституційного Суду України в системі вищих органів державної влади в Україні ще буде предметом не одних палких наукових дискусій, але той доробок який ним накопичено як інституту судового конституційного контролю залишатиметься ще довгий час актуальним, цінним та корисним.

У контексті нашого дослідження під судовою конституціоналізацією ми будемо розуміти діяльність Конституційного Суду України та судів загальної юрисдикції спрямовану на адекватне розкриття та втілення у правотворчу та правозастосовну практику визначених Конституцією України основоположних ідей, фундаментальних цінностей, найважливіших правил, відносин та інститутів у царині громадянського

суспільства, кінцевою метою якого є панування свободи, довіри, активності, солідарності. Доробок Конституційного Суду України є дійсно вагомим. Він стосується як визначення правових позицій щодо свободи асоціацій в Україні, так і щодо формулювання принципів позицій щодо громадянського суспільства як такого. Так, в Рішенні від 13.12.2001 № 18-рп/2001 (справа про молодіжні організації) Конституційний Суд України виходить з такого:

«Конституція України закріплює вихідний принцип громадянського суспільства: «Суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності» (частина перша статті 15). Ураховуючи те, що право на свободу об'єднання є одним з основних політичних прав громадян, принцип багатоманітності суспільного життя є відправним у визначенні засад реалізації цього конституційного права і встановлення інститутів громадянського суспільства, складовою якого є різноманітні об'єднання громадян, що представляють певні ідеологічні та інші погляди, інтереси різних соціальних груп та індивідів.

Частина перша статті 36 Конституції України гарантує громадянам право на свободу об'єднання, в тому числі у громадські організації, для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів. Свобода об'єднання означає, зокрема, правову і фактичну можливість добровільно, без примусу чи попереднього дозволу утворювати об'єднання громадян або вступати до них. Згідно з частиною четвертою статті 36 Конституції України ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке об'єднання громадян.

Стаття 1 Конституції України проголосила Україну демократичною, соціальною, правовою державою. Соціальна держава повинна забезпечувати розвиток та підтримку членів суспільства, громадських інститутів, у тому числі через цільове спрямування видатків «на загальносуспільні потреби» (частина друга ст. 95 Конституції України).

Обов'язком правової держави є, зокрема, невтручання як у реалізацію громадянами права на свободу об'єднання, так і в діяльність самого об'єднання, «за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей» (частина перша статті 36 Конституції України). Тим самим Конституція України встановила межі втручання держави в реалізацію права громадян на свободу об'єднання. Пункт 11 частини першої статті 92 Конституції України передбачає, що виключно законами визначаються «засади утворення і діяльності... об'єднань громадян». Інші (що не є найбільш загальними) питання реалізації права на свободу об'єднання в громадянському суспільстві не підлягають державному регулюванню і мають вирішуватися на вільний розсуд його членів» (пункт 2 мотивувальної частини Рішення від 13.12.2001 р. № 18 рп/2001 (справа про молодіжні організації)). Така розлога

правова позиція Конституційного Суду України, в якій втілено принципи плюралізму, свободи, невтручання у свободу об'єднання, стала своєрідним еталоном конституційного розуміння природи громадянського суспільства, заклала важливі засади його взаємовідносин з державою.

Позиція органу конституційної юрисдикції щодо свободи та невтручання в діяльність асоціацій є принциповою. Свого часу Конституційний Суд визнав конституційним положення абзацу п'ятого статті 248-3 ЦПК щодо непоширення судового контролю на акти і дії об'єднань громадян, які відповідно до закону, статуту (положення) належать до їх внутріорганізаційної діяльності або виключної компетенції. Майже аналогічне застереження міститься в п. 4 ч. 3 ст. 17 чинного Кодексу адміністративного судочинства України. Разом з цим, як проникливо ще тоді Суд зазначив, що «у разі виникнення спору щодо порушення об'єднаннями громадян, їх посадовими і службовими особами прав і свобод громадянина останній має право на підставі статті 55 Конституції України звернутись за їх захистом до суду. Визначення належності питань до внутріорганізаційної діяльності або виключної компетенції об'єднання громадян у **кожному конкретному випадку вирішує суд в разі оскарження громадянином актів і дій таких об'єднань** (виділення наше – Л. Л.)» (підп. 4.3 п. 4 мотивувальної частини Рішення від 23.05.2001 р. № 6-рп/2001 (справа щодо конституційності ст.248-3 ЦПК України)).

Вищезазначене має важливе значення сьогодні при вирішенні проблем систематичного ігнорування адміністративними судами позовів громадян України до політичних партій про їх свавільне виключення із лав політичних партій, що за умов фактичного панування пропорційної виборчої системи (особливо на місцевих виборах) суттєво обмежує пасивне виборче право громадян. В кінцевому рахунку п. 4 ч. 3 ст. 17 КАС України обмежує доступ не лише до адміністративного судочинства, але й до конституційного (через неможливість у подальшому на звернення з конституційною скаргою).

З жовтня 2016 року висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права (ч. 5 ст. 13 Закону України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII «Про судоустрій і статус суддів»). Такі висновки враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права. При цьому, суд має право відступити від правової позиції, викладеної Верховним Судом, тільки з одночасним наведенням відповідних мотивів (ч. 6 ст. 13 Закону). Таким чином правовим позиціям Верховного Суду викладених у висновках фактично надається характер джерела права.

Прикметно, що демократичний потенціал Конституції України щодо громадянського суспільства розкритий у правових позиціях Конституційного Суду України дістав відображення в постанові Вищого

адміністративного суду України (далі – ВАС України) від 18. 09. 2015 р. № 15 «Про Довідку щодо вивчення та узагальнення практики застосування адміністративними судами положень Закону України від 22 березня 2012 року № 4572 «Про громадські об'єднання». Як роз'яснив ВАС України актуальність дослідження практики розгляду справ у спорах, що виникають у зв'язку з реалізацією права громадян на свободу об'єднання, в процесі утворення, реєстрації, діяльності та припинення громадських об'єднань **також обумовлена важливістю забезпечення права громадян на свободу об'єднання**. Саме важливість забезпечення права громадян на свободу об'єднання спонукала ВАС України орієнтувати адміністративні суди при вирішенні спірних правовідносин, пов'язаних, зокрема, із розглядом питання про припинення громадських об'єднань, надавати перевагу Закону про громадські об'єднання як спеціальному перед іншими законодавчими актами. Причинами виникнення спорів цієї категорії є неподання громадськими об'єднаннями протягом року державним податковим органам податкових декларацій, документів фінансової звітності до податкових органів або відсутність суб'єкта господарювання за юридичною адресою.

Інший спірний момент – межі втручання суб'єктів владних повноважень при реалізації громадським об'єднанням своїх повноважень, пов'язаних, зокрема, з реєстрацією громадських об'єднань зі статусом юридичної особи. У справах, що стали об'єктом судового контролю, постало питання про те, чи зобов'язаний уповноважений орган перевіряти дотримання громадським об'єднанням свого статуту при скликанні засідання вищого органу управління, повноважність такого засідання та рішень, прийнятих на ньому. ВАС України орієнтує суб'єктів владних повноважень на те, що державний реєстратор зобов'язаний проводити правову експертизу відповідності законодавству України та статуту громадської організації документів, на підставі яких він повинен вносити до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців зміни до статуту громадського об'єднання та зміни до складу керівних органів громадського об'єднання (перелік таких документів закріплено у ст. 14 Закону України «Про громадські об'єднання»). Однак, при цьому, абсолютно слушно зазначає, що «суди повинні враховувати, що під час проведення експертизи документів щодо внесення змін до статуту, складу керівних органів уповноважений орган має право констатувати порушення статуту лише в тій діяльності органів та посадових осіб громадського об'єднання, яка безпосередньо фіксується такими документами.

Це уточнення обумовлено тим, що підхід, при якому за уповноваженим органом визнаватиметься право перевіряти будь-яке порушення статуту, слід вважати надмірним обмеженням права особи на свободу об'єднання, а тому воно суперечитиме ст. 11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.